

МАЛИЙ БІЗНЕС В АСПЕКТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: НОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

В статті розглядаються проблеми визначення місця малого підприємництва в сучасній ринковій економіці, показано основні тенденції розвитку кластерів бізнесу та їх роль в господарській діяльності регіонів. Необхідність формування кластерних структур обґрунтовується нагальною потребою в розробці нових теоретичних і практичних підходів до створення сприятливих умов для функціонування регіонального малого підприємництва.

The article is considering the problem of place determination of small enterprise in modern market economy, the main tendency of development of business cluster and their role in economic activity of regions is showing. Necessity formation of cluster structure is motivating of urgent necessity in exploration new theoretical and practical approach to creative favourable conditions for functioning regional small enterprises.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття дає новий поштовх до подальшого економічного розвитку кожної країни, але обов'язковою умовою досягнення успіху є вдале поєднання можливостей та переваг національної економічної системи із загальноцивілізаційним процесом, який, на нашу думку, усе ж таки матиме, незважаючи на окремі негативні тенденції та песимістичні оцінки щодо їх наслідків, прогресивний характер. Саме тому об'єктивною необхідністю українського сьогодення стає розбудова власної високоефективної економіки, розробка відповідних програм національного масштабу стосовно розвитку, передусім, економіки та соціальної сфери на довгострокову перспективу, і спрямовані на те зусилля мають бути піднесені на рівень найвищої загальнонаціональної мети.

В умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів особлива роль має бути відведена прискоренню темпів економічного розвитку (тільки динаміка в 15-20% на рік дасть ефект випереджаючого розвитку), при одночасному поліпшенні структури і якісних його характеристик. Історія відводить Україні лише 10-15 років для структурної й інституціональної трансформації економіки, для глобальної інтеграції, досягнення максимально високої ефективності й конкурентоспроможності. Усе це можливо за наявності цілеспрямованої державної політики щодо форсованого становлення малого й середнього

бізнесу на новій, високій інформаційно-технологічній основі. До того ж, держава має не лише забезпечувати розвиток економіки, а й створювати й охороняти мотиваційні можливості, підтримувати ефективну діяльність всіх суб'єктів економіки.

Розвиток малого бізнесу – один з пріоритетних напрямків в економічній політиці будь-якої держави з розвинутою економікою. По-перше, цей процес сприяє підвищенню рівня зайнятості та скорочення безробіття в країні; по-друге, малий бізнес є найбільш гнучким у задоволенні різноманітних потреб споживачів; по-третє, підтримка малого бізнесу дає можливість державі опосередковано розвивати ті напрямки діяльності, які не можуть бути віднесені до першочергових державних пріоритетів; по-четверте, створюються умови для об'єктивної інтеграції, а саме: підприємства малого бізнесу можуть виступати головними постачальниками сировини та матеріалів для великих підприємств; по-п'яте, наявність великої кількості малих підприємств покращує конкурентне середовище в державі, що безпосередньо впливає на підвищення якості пропонованих товарів та послуг, а також формування середнього рівня цін.

Моніторинг активності розвитку малого підприємництва та основних чинників, що сприяють цьому процесу, має надзвичайно важливе значення для аналізу й регулювання загального економічного прогресу будь-якого суспільства. В Україні він теж почав широко практикуватись. І висновки такого моніторингу свідчать, що малий бізнес в країні ще не досяг стану розвитку, який можна було б вважати достатнім. При зверненні до ретроспективного аналізу економічної політики нашої держави щодо малого підприємництва, можна було б сподіватися на значні досягнення в цій сфері економіки. Підтвердженням цього може слугувати пакет законодавчих актів, що поповнюється новими документами практично щорічно протягом останніх десяти років. Але така „пристальна увага” при більш детальному розгляді обертається переважно деклараціями, не підкріпленими реальними дієвими заходами. Про це свідчать статистичні дані, що відображають реальний стан малого підприємництва в Україні. Реальний внесок малих та середніх підприємств за експертними даними у 2007 року у ВВП не перевищував 11% (довідково: у Західній Європі цей показник в середньому становить 63-67%) [4, 104].

На сучасному етапі розвитку вітчизняна економіка повинна сформулювати нову парадигму регіонального малого підприємництва, головним елементом

якої є створення вертикально-інтегрованої організаційно-економічної системи розвитку, що об'єднувала б всі рівні функціонування економіки регіону – від малих підприємств до промислових гігантів.

Тому, серед основних тенденцій кооперації малого, середнього та великого бізнесу слід відзначити варіант їх інтеграційної взаємодії на основі кластерної моделі. Необхідність формування кластерних структур обумовлена нагальною потребою в розробці нових теоретичних і практичних підходів до створення сприятливих умов для функціонування регіонального малого підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підтвердженням слушності вищезазначеної позиції можуть слугувати положення, сформульовані рядом українських вчених, дослідників феномену малого підприємництва (Варналій З.С., Воротіна Л.І., Реверчук С.К., Титаренко О.В., Кредісова В.А., Мазур О.Є., Гончарова Н.В., Купченко І.М., та ін.), на думку яких саме мале підприємництво сприяє становленню нової парадигми економічного розвитку. Не можна погодитись з думкою автора статті „Перспективи зайнятості в різних формах підприємництва України”[8,64] про те, що „державна цілком усвідомлює обмежені можливості дрібного бізнесу і не очікує від нього суттєвого економічного результату”. Дані аналітичного дослідження Інституту конкурентного суспільства свідчать, що в економічно розвинених країнах обсяг ВВП, який виробляється групою малих підприємств, становить від 50 (США, Велика Британія, Німеччина) до 67% (країни ЄС в цілому) ВВП [3]. А невисока частка продукції українських малих підприємств в обсязі ВВП (10%) свідчить лише про значний незадіяний потенціал цього сектору економіки в реалізації стратегії економічного зростання. Вагомий внесок до визначення оптимальних умов діяльності малих підприємств, в дослідження особливостей підвищення ефективності їх функціонування в умовах вертикальної та горизонтальної інтеграцій внесли вітчизняні і зарубіжні вчені та практики: Алле М., Вальрас Л., Забродський В.А., Заруба В.Я., Курно А., Клебанова Т.С., Канторович Л.В., Куліш С.А., Леонтьев В.В., Маленко Е., Мулен Е., Нейман Дж., Неш Дж., Новожилов В.В., Парето В., Пономаренко В.С., Портер М.Е., Тимофєєв В.М. та ін. У той же час питання оптимізації взаємодії підприємств регіону в умовах інтеграційних утворень не знайшли достатнього відображення в теорії та практиці економічних досліджень, і економіко-математичного моделювання. Щодо питання кластерних проектів розвитку економіки регіонів як

найважливішого чинника підвищення конкурентоспроможності малого підприємництва, то слід відзначити незначний обсяг наукових публікацій [1, 2, 5, 6, 9, 10, 11]. Незважаючи на деякі проведені дослідження в цій сфері, проблема кластеризації регіонального розвитку з метою адаптації малого бізнесу до динамічного ринкового середовища належить до малодосліджених властивостей економічних систем мікрорівня.

З огляду на все вищезазначене, **метою статті** є дослідження ролі та місця малого підприємництва в системі регіонального розвитку, вивчення поточної ситуації щодо проблем створення кластерів як перспективних організаційно-економічних структур в економіці територій, які в майбутньому стануть генератором його конкурентних переваг.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших задач поточного періоду є забезпечення стійкого процесу розвитку та стабільного економічного зростання на основі застосування інноваційних методів підвищення конкурентоспроможності економіки держави. Піраміда методів досягнення конкурентоспроможності змінюється в залежності від стану, результатів, темпів економічного зростання конкретної країни. В даний історичний момент економіка України потребує як запровадження нових методів забезпечення конкурентоспроможності, так і нових підходів до оцінки її ефективності. І це, очевидно, буде характеризувати дії держави з точки зору соціально-економічної ефективності функціонування макросистеми в цілому. Адже, конкурентоспроможність країни визначається потужністю не тільки окремих “точок зростання” (корпорацій, фірм, підприємств), а зміцненням вітчизняної економіки загалом та ефективністю регіонального розвитку зокрема. Доведено, що важливу роль у виконанні завдань підвищення конкурентоспроможності відіграє мале підприємництво. Внесок малого підприємництва, безпосередньо пов’язаного з економічною відповідальністю та ризиком підприємців, у формування конкурентного середовища, де ринкові відносини набувають динамічності, важко переоцінити. А одним із засобів підвищення ролі приватної підприємницької ініціативи в загальній конкурентоспроможності економіки є використання кластерних організаційних технологій.

Проголошена модель інноваційного розвитку вітчизняної економіки потребує застосування нових підходів з метою забезпечення її ефективної реалізації на різних етапах створення та використання новацій в практиці

господарювання. До останнього часу основною метою реалізації політики інноваційного розвитку визначалося переважно забезпечення конкурентних переваг на базі впровадження нових прогресивних ресурсозберігаючих технологій, створення нових продуктів і послуг та опанування на цій основі нових ринків збуту. На сучасному етапі вітчизняна економічна наука формує нову парадигму розвитку, яка передбачає створення нових організаційних структур як сукупності взаємопов'язаних складових: виробників, постачальників, споживачів, наукових знань і технологій, малих, середніх і великих підприємств, освітніх установ, технопарків, технополісів. Розвиток таких організаційних структур особливо на регіональному рівні потребує детального дослідження.

Чинником, який ігнорувався в попередні періоди економічного розвитку, і часто упускається сьогодні, є конкуренція: середовище, що забезпечує стохастичний пошук найбільш ефективних рішень і сприяє адаптації до зовнішнього середовища.

Модель кластерного розвитку територій є перспективною саме тому, що основною метою та головною ідеєю кластерних технологій визначається створення конкурентних переваг регіонів і підтримка конкурентного середовища. Досягається це завдяки тому, що в економіці країни кластери виконують роль інноваційних центрів росту як на внутрішньому ринку, так і на міжнародному[1, 12].

Поєднання конкуренції і кооперації на географічно обмеженій спеціалізованій території – основні ознаки кластера бізнесу, які часто не враховуються розробниками програм просторового розвитку через ментальність, що тяжіє до створення виключно вертикальних утворень. Саме це, на думку автора, веде до нестійкості української економічної системи до зовнішніх викликів, її стагнації, зважаючи на відсутність внутрішнього імпульсу розвитку, стимулів у основних гравців території до підтримки Status quo, і стійкого функціонування механізму адаптації до зміни макроекономічних параметрів (внутрішнього і зовнішнього інституційного середовища).

Один із засновників теорії кластерів ([англ. cluster](#)), професор Гарвардської бізнес-школи М.Портер (Michael E. Porter) визначає кластер як „систему постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, що взаємодіють у процесі створення додаткової вартості. Даний підхід базується на врахуванні позитивних

синергетичних ефектів регіональної агломерації, тобто близькості споживача та виробника, сіткових ефектів та дифузії знань і вмінь за рахунок міграції персоналу та виділення бізнесу. Відсутні границі між секторами та видами діяльності і всі вони розглядаються у взаємозв'язку” [6, 263]. Тобто з теорії М. Портера витікає визначення кластеру як географічно сконцентрованої групи взаємозв'язаних компаній (виробники, постачальники, банківські, біржові та кредитні установи, фонди венчурного фінансування тощо), а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, сервісних, інжинірингових, консалтингових компаній, агентств по стандартизації, торгових об'єднань, вищих навчальних закладів та науково – дослідних установ).

М. Портер виділяє три головні ознаки кластера бізнесу:

- а) територіальна спеціалізація;
- б) конкуренція;
- в) кооперація.

Слід відзначити, що попередниками М.Портера в аналізі кластерів були А.Маршалл, Б.С.Ястремський. Але саме М.Портер створив унікальну модель, що одержала назву „алмаз” (The Diamond of National Competitiveness). Ця модель М. Портера включає систему детермінант конкурентної переваги територій, в основі якої – чотири групи чинників:

1) виробництва: людські, природно-географічні, природні ресурси, освітній і науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, зокрема чинники якості життя;

2) внутрішнього попиту: місткість внутрішнього ринку даної території, відповідність стандартів внутрішнього споживання стандартам і тенденціям розвитку споживання на суміжних і світовому ринках;

3) оточення: суміжні і обслуговуючі галузі, тобто джерела надходження сировини, напівфабрикатів, устаткування, технологій, інновацій;

4) внутрішньої конкуренції: структура і менеджмент фірм, середовище їх існування з погляду антимонопольного законодавства і традицій ведення бізнесу.

За наявності вищеназваних чинників максимізується вірогідність формування „кластера” бізнесу – сукупності одиниць, що сприяють зростанню конкурентоспроможності один одного. Одразу за першим, як правило, утворюються інші кластери бізнесу, і конкурентоспроможність території в

цілому збільшується. Вона базується на сильних позиціях кластерів, тоді як поза такою системою економіка може давати посередні результати.

Нові розвідки економічної науки пропонують наступні типи кластерів та їх класифікаційні ознаки (характерні риси) (табл.1).

Таблиця 1

Класифікація кластерів

Тип кластера	Стисла характеристика
Сильний	Ефективна структура кластера, що відображає найважливіші етапи виробничого циклу; висока конкуренція та активна взаємодія між учасниками, що створюють стійкі, усталені конкурентні переваги
Сталий	Структура кластера стабільно розвивається (але на сучасному етапі не накопичено «критичну масу» виробничого потенціалу з метою отримання значних переваг від агломерації), активна внутрішньокластерна взаємодія
Потенційний	Фрагментована структура кластера при одночасному інтенсивному розвитку
Латентний	Існування окремих кластерних структур, нестача стійких комунікативних взаємозв'язків

До першочергових позитивних наслідків („вигід”) слід віднести наступне. По-перше, в просторовому полі кластеру знання розповсюджуються по всій системі, і внаслідок цього стохастичний розвиток одиниць кластеру призводить до появи нових стратегій, породжує абсолютно нові можливості; по-друге, включення в кластерну систему нових виробників з інших галузей прискорює розвиток, стимулюючи НДР і впровадження нових стратегій і технологій (каталіз); по-третє, здійснення вільного обміну інформацією забезпечує розповсюдження інновацій по каналах постачальників і споживачів. Позитивними наслідками формування кластерів для регіональних адміністрацій також неодмінно буде 1) збільшення кількості платників податків та бази оподаткування; 2) поява зручного інструментарію взаємодії з бізнесом; 3) зменшення залежності від окремих бізнес-груп; 4) диверсифікація економічного розвитку регіону.

Щодо факторів, які, на нашу думку, апріорі будуть стримувати розвиток кластерів, то слід, в першу чергу, відзначити такі: низька якість бізнес-клімату,

бізнес-середовища, недостатній рівень розвитку асоціативних структур (торгових палат, промислових асоціацій), незацікавленість місцевої влади (з будь-яких причин) у відстоюванні пріоритетів та інтересів регіонального бізнесу.

Таким чином, створення кластерної моделі розвитку регіону призводить до утворення нових комбінацій людських ресурсів, ідей та інформаційних потоків, а це, в свою чергу, обумовлює перехід кількісних змін в якісні. Формується „багаторівнева модель”, що відрізняється стійкістю до змін світової кон’юнктури, тенденцій регіонального попиту, зовнішнього середовища і макроекономічних параметрів розвитку країни.

Саме в цій парадигмі ухвалюються рішення про підтримку кластерів (перед усім в секторі малих фірм) бізнесу органами державної влади і місцевого самоврядування країн Європейського Союзу. Причому, найчастіше підтримка виражається у фінансовій і технічній допомозі на першому етапі, а далі – в політиці, що складається з наступних елементів:

- демонтаж систем державного контролю за якістю продукції, передача функцій союзам споживачів, професійним об’єднанням;
- звільнення від частини податків і обов’язкових платежів до бюджету;
- підтримка інтересів кластерів бізнесу по вставовленню пільгових тарифів енергетичними монополіями, антимонопольна політика.

Враховуючи вищевикладене, кластерні технології стимулювання економічного зростання можна структурувати в три стратегії:

1) державна (муніципальна) стратегія, при якій директивним методом визначається територіальна спеціалізація, надається початковий імпульс (фінансова, технічна допомога) і задаються правила гри;

2) стратегія співтовариства одиниць бізнесу, де спеціалізація склалася через традиції ведення бізнесу, або природно-кліматичних умов (ендемичність), що виробляє правила гри співтовариства бізнесу. В даному випадку, правила можуть бути як неформальними, але загальноприйнятими на території, так і законодавчо закріпленими за допомогою лобізму;

3) стратегія рефлексії, де стратегія просторового розвитку формується як баланс інтересів підприємницьких одиниць, органів державної влади, місцевого самоврядування і місцевого співтовариства. Найбільш яскравий приклад – бізнес-кластер Saale-Unstrut в Німеччині: трансформаційний перехід до ринкового господарства вивів виноробницький регіон (653, 8 га.), розташований на території колишньої ГДР, в лідери об’єднаної Німеччини з

виробництва високоякісних сухих вин. У цю групу можна віднести „Голлівуд” (Hollywood) – район Лос-Анджелеса, де до 50-х рр. ХХ в. була зосереджена основна частина американської кіноіндустрії; курорт „Кавказькі мінеральні води”.

Наведені приклади доводять, що створення кластерів бізнесу дає можливість досягти не тільки короткострокового економічного успіху, а й закласти основу для формування позитивних довгострокових тенденцій у розвитку як безпосередньо територій, так і національної економіки в цілому. Крім того, регіональні кластери можуть виконати функцію головного чинника, який обумовлює ефективність регіонального розвитку, стимулює інвестування капіталу в великомасштабні програми та проекти, забезпечує економічну активність, спрямовану на реалізацію цілей господарського розвитку країни.

Висновки. Таким чином зазначимо, що у виконанні завдань підвищення конкурентоспроможності важливу роль відіграє мале підприємництво, а натомість одним із засобів підвищення ролі приватної підприємницької ініціативи в загальній конкурентоспроможності економіки є використання кластерних організаційних технологій.

З цією метою, на наш погляд, насамперед необхідно 1) досконале вивчення світового досвіду організації та функціонування кластерів; 2) сформувати систему підготовки фахівців для роботи в умовах кластеризації економіки; 3) розробити дієву систему заходів підтримки формування та розвитку регіональних кластерів на основі довгострокової стійкої регіональної стратегії; 4) розробити та терміново закріпити на законодавчому рівні нормативно-правові документи щодо регламентації функціонування кластерів.

Саме кластерні технології повинні стати головним механізмом стимулювання локальних точок зростання, залучення регіонами фінансових, інтелектуальних і виробничих ресурсів для досягнення стійкого і адаптивного синергетичного ефекту, який і є завданням кластерних технологій. Лейтмотивом цього процесу повинні стати слова Майкла Портера: „Благосостояние нації створюється, а не успадковується”. Не викликає сумнівів, що подальший розвиток кластерів в Україні залежить від успішного розв’язання проблем економічного характеру на макрорівні та, в першу чергу, у правовому аспекті. Очевидно, що проблеми створення та функціонування кластерів ще не є достатньо дослідженими, але ця модель регіонального розвитку, безперечно,

особливо перспективна. Отже, кластерні технології — це новий шлях розвитку не тільки малого підприємництва певного регіону, а й національної економіки в цілому.

Список літератури

1. Гуменюк О.І. Кластери як організаційна структура інноваційно-інвестиційної моделі розвитку промисловості // Актуальні проблеми економіки. – 2007. - №2. – С.9 – 19.
2. Дранев Я.Н. Кластерный поход к экономическому развитию территорий// В кн.: „Практика экономического развития территорий: опыт ЕС и России”. – М.: Сканрус, 2001.
3. Інститут конкурентного суспільства. Аналітичне дослідження – 2002. Україна та Росія. Політика сприяння розвитку малого бізнесу.
4. Кириченко О.А., Ваганов К.Г. Стратегія розвитку малого та середнього бізнесу в Україні // Актуальні проблеми економіки. – 2008. - №1. – С.104.
5. Марков Л.С. Экономические кластеры как форма функционирования и развития промышленности региона (на примере кластеров высоких технологий г.Новосибирска). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Новосибирск, 2006. – 30 с.
6. Портер М. Конкуренция [переклад з англ.] / Michael E. Porter. – М.: Видавничий будинок „Вільямс”, 2005. – 608 с.
7. Портер М. Японська економічна модель [переклад з англ.] / М. Портер, Х. Такеуті, М. Сакакибара. – М.: Альпіна Бізнес Букс, 2005. - 360 с.
8. Руденко Н. Перспективи зайнятості в різних формах підприємництва України.// Персонал.- 2003.- №12. – С.64.
9. Славец А. Значение „новой экономики” в постсоциалистических странах: структурный и региональный аспекты // Проблемы теории и практики управления. – 2002. - №4.
10. Соколенко С. Стратегії економічного росту та формування нових виробничих систем в епоху глобалізації // Економічний часопис – XXI.

- 2003.- №5.

11. Федоренко В.Г., Гойко А.Ф., Джабейло В.Б. Кластери – системний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки // Економіка та держава. – 2007. - №9. – С. 6-9.